

Kapitola první - Ústní dějiny: odkud až kam

Hesla a nápisy na zdi tvoří v řadě obvyklých sdělení zcela svéráznou skupinu. Takové *Borůvko, ozvi se, čeká tě Dan* nebo *Kdo to čte, je vůl*, či konečně *Prokop miluje Hanku* se snad vyskytovalo již u příslivečných starých Řeků a Římanů, neboť i ti - v rozporu s vážnými a důstojnými vousatými sochařskými portréty - asi také byli nejdříve mladí kluci a holky a teprve později začali psát na odpovídající materiál, nikoliv pouze na ploty a zdi. A co když lidé doby kamenné malovali svá zvířata a lovce třeba také proto, aby řádně zamotali hlavu budoucím archeologům, kteří dodnes uvažují nad tím, zda jde o kultovní malby typu *namaloval jsem se, jak jsem ulovil zvíře, tak ho jistě ulovím* nebo typu *tak budu vypadat, až ulovím kořist, a děkuji tímto bohům, že mně ji přihnali do šťastné rány* nebo konečně typu zcela výpravného *pohled na to, jak naši lovívali zvěř*.

V těchto (a jiných) případech jde nesporně o historické dokumenty, svědčící, řekněme, o vyjadřování necenzurovaných představ neoficiálních nositelů dějin. Je jasné, že na základě těchto dokladů nemůžeme činit dalekosáhlé závěry: nesvědčí však právě neoficiálnost nápisů o okamžité potřebě sdělit výzvu, informaci nebo vyznání nebo cokoliv jiného, co je důležité zprostředkovat od určitého jedince určitému jedinci nebo určité skupině? Dostali jsme se tím k základům lidského ústního, obrazového nebo později písemného sdělování vůbec

a zdaleka nejsme první, kdo jsou přesvědčeni, že mezi ústními dějinami a dokumentárním dějepisectvím, založeném na historických dokladech, je obdobný vztah jako mezi ústní a písemnou slovesností, tedy mezi folklórem a literaturou. Na obecné podněty reagují lidé slovem a písmem a vyjadřují tak své neopakovatelné názory nebo poznámky k různým jevům. Samotné ústní dějiny se stávají součástí lidové tradice a jednotlivé epizody mohou posloužit pilným kronikářům všeho druhu.

Současně je nám jasné, že ústní prameny, uchovávané v paměti a předávané od jednoho pamětníka k druhému a od jedné posluchačské (a později nositelské) skupiny k další nejsou bezvýhradně věrohodné. Nejsou totiž vyloučeny vlivy vlastní fantazie nebo nedostatečná znalost jiných pramenů, nicméně teprve po získání pohledu „zespodu“, v jistých společenských systémech dokonce „protistátního“, můžeme říci, že naše poznání minulosti je dostatečně výstižné. Ústní prameny mají nejméně dvojí podobu: jedny zůstávají v rovině jedinečné výpovědi *mně se stalo, že ...; babička ví, že to tak bylo ...; to povídal můj tatínek a to nebyl žádná mluvká ...*, zatímco jiné procházejí vlivem měnicího se prostředí nebo vlivem důležitosti pro naslouchající takovým ověřováním a srovnáváním s vlastní zkušeností posluchačů, že nakonec nabývají obecné polohy řekněme lidové pověsti. Tak dobře, alespoň víme, na čem jsme. Povídat se přece může bez předem stanovitelných hranic.

JSOU VERŠE NA ZDI SOUČÁSTÍ ÚSTNÍCH DĚJIN?

Právě teď je čas na oprávněnou otázku čtenáře, který se již začal pozastavovat nad tím, že se sice mluví o ústnosti, ale že na zdi a plotě je přece nápis! Nápis? Heslo? Plakát? Ilustrace,

glosa, domněnka? Nebo snad všechno dohromady? A co hesla, to jsou přece projevy prozaické i v řeči vázané, co tedy s nimi?

Samozřejmě ani nápisy (to je nejjobecnější pojem) nevznikají ve vzduchoprázdnu a projevují se v různých formách. Folklorista hovoří o tzv. písemném folklóru, který se vyskytoval v minulosti a v některých případech se vyskytuje dodnes. Jsou to lidové dopisy, psané kdysi (např. koncem 19. století) podle textových vzorníků, přání a vyznání na šátcích i na kraslicích, na „kuchařkách“ (vyšívané nápisy na plátně, zavěšené k ochra-ně zdi za kuchyňskou plotnou), na ručnicích nebo na „božím požehnání“, které viselo nade dveřmi jako ozdoba, nebo glosy na štítových záklopách vesnických chalup, dále na keramice, náradí a krojových součástkách. Mnohé z nich jsou víceméně nostalgickou součástí minulé doby, živé nápisy však sdělují názor pisatele všem nebo jen někomu a vyskytují se prakticky kdekoli: *Dej Bůh štěstí tomu domu, vystavěl jsem, nevím komu*. Psané projevy najdeme ještě dnes v nejrůznějším prostředí. Ve sklepech vinařů, na skleněných nebo keramických nádobách, na součástech krojů nebo dokonce jako veršování na náhrobcích. Psaným folklórem se kromě přání vyjadřuje i milostné vyznání, zařikání či prozaické sdělení o vlastnictví. Zcela specifickým případem jsou řetězové dopisy, známé už ze středověku. Existují, jak známo, dosud. Začínají obvykle téměř zaklínací formulí *desetkrát opiš a pošli dál!*, pak následuje text a vyličení sankcí při nesplnění příkazu. Tak třeba jeden farmář v Ohio přerušil řetěz a roztrhali ho kojoti. Ve středověku přišel na probřešivšího se třeba mor nebo něco ještě běžnějšího.

Takže i verše na zdi, ačkoliv jsou napsané, tvoří součást ústních dějin, protože svým obsahem a způsobem vyjadřování mají bližší k mluvenému slovu než k literatuře. Vyskytují se jako nápis psaný vápnem, barvou nebo moderním sprejem na stěně

nebo na kusu papíru jako plakát s případnou kresbou nebo karikaturou, to podle schopností autora. Mluvíme-li však o heslech, výzvách, glosách, varováních, příkazech a zákazech, to už nemáme na mysli jen obecně psané texty, ale přímo příslušné žánry, které můžeme blíže charakterizovat podobně, jako charakterizujeme literární dílo nebo folklórní skladbu. Budiž zde však předem řečeno, že nám v našich výkladech nejde o historicko-filozoficko-sociologické analýzy, nýbrž o pouhé zpřístupnění jednoho druhu podkladů pro ústní dějiny u nás. A to navíc novodobé.

JEDNA PANÍ POVÍDALA; TAKÉ O JANOŠÍKOVI, GRASELOVI ČI PÉRÁKOVI

Víme už, že ústní předávání informací nebo zkušeností bylo předchůdcem a později současně písemných záznamů a že se v něm uchovávalo všechno, co nositelé informace považovali za důležité. Tak z domněnek a fám vznikla a vznikají námětově poutavá líčení nebo celé povídky od hororů, totiž pověrečných povídek, až k jakési slovesné obdobě literárních science-fictionů s lidožravými draky a jinými příšerkami včera a s ušatými ufony, mimozemšťany a jinými nadlidmi (jsou to ještě vůbec lidé?) dnes a zítra. Ne nadarmo se právě této tematice věnují s takovou oblibou autoři kreslených seriálů v tisku, ve filmu a v televizi, kam příběhy pronikají ze svědeckých výpovědí o létajících talířích a dalších jevech ze čtyřicátých až sedmdesátých let našeho osvětleného století. Vrátime-li se do minulosti, vidíme, že takový zájem byl vždy aktuální. Nepochybně existovalo mnoho individuálních komentářů o upálení Mistra Jana - že se nám dochovalo jen to, co jednoznačně svědčí o jeho statečnosti (o níž absolutně nepochybujeme), to je zřetelná stopa vlivu

historiografů, nikoliv jen folklóru. Že první vzpomínky na Jánošíka zcela jistě neměly ten vznešený obsah, kterého naprosto nezbytně nabyly v době slovenského národního obrození, to můžeme kromě jiného vyložit zcela jednoznačným vlivem doby, potenciální cenzury a dalších historických daností. To se svým způsobem týká i Ondráše a Juráše. Lidé měli vždycky snahu vyprávět si o mimořádných činech, ať je prováděl Kubata nebo Kozina, jenže od konce 18. století už ubývá vznešených hrdinů nebo jejich vznešenosti vůbec a na jejich místa nastupují všední lapkové. I když ve své době, např. začátkem 19. století nebo ve 20. letech 20. století, byli tajně obdivováni jako odpůrci daného společenského systému, přesto zůstali v povědomí jako „grázi“, „leciáni“ nebo „babinští“, abychom uvedli do oblasti nadávek pokleslá jména tehdy známých loupežníků nebo vrahů. Nejzajímavější byly tajuplné domněnky o „Pérákově“, bytosti, která za tzv. protektorátu údajně škodila na několika místech najednou nacistům a o které si vypravovali převážně obyvatelé měst ...

Vidíme, že v ústních dějinách jsou zachyceny ty epizody, kterým oficiální historiograf nemůže věnovat větší pozornost, ale které mohou sloužit jako prostředek sebepoznání, vlastní identity nositelů. Jejich vztah k oficiální ekonomice, politice nebo kultuře může být kladný, rozpačitý nebo záporný; právě proto jsou ústní dějiny tak rozmanité, zajímavé a někdy i vnitřně protikladné. O ústních dějinách obvykle obecně platí totéž, co se říká o politických anekdotách: jejich vysoký počet svědčí o nízkých schopnostech vládnoucí vrstvy, zatímco jejich absence buď o tom, že je alespoň zdánlivě všechno v pořádku, nebo naopak že veřejnost je již tak apatická, že ani anekdoty nevznikají. Ve většině případů však fungují lidové neprofesionální ústní a písemné výpovědi jako svébytné doklady.

Ptáme se pro koho? Inu přece kromě lidí jako vy nebo my, kteří se jimi těší, ještě také navíc pro sociology, historiky, psychology a folkloristy, neboť jde o individuálně - kolektivní jevy a pohledy na obecně známé skutečnosti. Autory, nositeli a rozšiřovateli informací, a to nejenom o zločincích, ale i o nevysvětlitelných jevech nebo dějích, známých jen sporadicky, mohou být vedle očitých svědků také pamětníci, kronikáři, zakladatelé hnutí nebo jejich historikové. Nejčastěji si povídáme na téma „my - oni“, např. v době zvýšeného národního ohrožení nebo při společenském řešení klíčových otázek dalšího vývoje, kdy nejsou proti sobě jen příslušníci různých národů nebo náboženských hnutí, nýbrž i „ulice“ proti „hradu“ nebo „my-obyčejní“ proti „nim-funkcionářům“ nebo „my-dělníci“ proti „bílým límečkům“, „umělcům“. V ústních dějinách nachází sociolog a historik řadu názorů a procesů, které mu mohou pomoci při závěrečné analýze nebo při prognóze. Psycholog spolu se sociologem zkoumá, co si člověk myslí a hlavně jak vnímá nebo zaměřuje to, co sám dělá, čím se sám pro sebe zabývá nebo jak se chová jako příslušník jistého společenství, do kterého vstoupil dobrovolně nebo nedobrovolně nebo kam byl zařazen. Zde všude panují nějaké názory a představy, příznačné pro většinu příslušníků dané společenské, rodinné, zaměstnanecké a jiné skupiny. Folkloristu pak zajímá nejen o čem se mluví nebo neprofesionálně píše, ale také jak a za jakých okolností vzniká tradiční folklórní kultura a jakými prostředky se vyjadřuje. Tak se názory jednotlivců a malých skupin dostávají do ústních dějin a s nimi do dějin celého národa.

V PRVNÍ REPUBLICE TO BYLO JINAK NEŽ PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE -

Nápisy nebo přípisy na plakátech z let 1918 - 1938 se dnes již dají rekonstruovat poměrně obtížně. Narážky na ně najdeme v soudobé satirické literatuře nebo v časopisech, případně v literární formě u Karla Čapka nebo Eduarda Basse, abychom jmenovali ty nejznámější. Nápisy se většinou vyráběly štětkou a vápnem na ohradách, starých budovách a plotech, neboť fasády soukromých činžáků ve středu města si nikdo nedovolil pomalovat, natož přilepit něco na výkladní skříně nebo na veřejné prostranství. Autoři nápisů vyhledávali jiné možnosti. Takové VOLTE 1 (nebo kolik) bylo koncem 30. let dlouho k vidění na skalce cestou vlakem do Bílovic nad Svitavou. Vápno totiž vydrží poměrně dlouho. Nebo co takhle nápisy na vagónech, odvázejících vojáky na frontu, nebo na vlcích, jimiž putovali legionáři do vlasti? Prozatím si nevšímáme jejich tematiky, jen konstatujeme existenci. Kromě nápisů řekněme stacionárního typu najdeme hesla, požadavky, výzvy nebo výhrůžky na transparentech, tvořících pohyblivou kulisu každé lepší demonstrace nebo společenského převratu. Oslavnými transparenty se dodnes vítají významné návštěvy, jednoznačnou politickou úlohu sehrály ve 30. letech našeho století německé nápisy proti ČSR a české proti nacistům v Sudetách.

Je vidět, že v Československé republice to bylo opravdu jinak, protože každý si mohl napsat, co chtěl, a obrátit se tak buď k určité skupině zájemců-adresátů, nebo ke všem čtoucím. Jak jste si zajisté všimli, nešlo a nepůjde nám v našem výkladu

o často velmi lascivní nápisy ze zákopů, záchodků či výtahů - to přenecháme jiným odborníkům.

Během druhé světové války se autoři českých nápisů museli držet zkrátka, neboť tehdy většinou poprvé od roku 1918 poznávali, co to znamená psát „protistátně“. Ale přesto se neudrželi. Pamětníci mají dosud před očima fascinující černý plakát, na němž rudý pařát s hvězdou sahal po Hradčanech, doprovázen jsa německo-českým upozorněním *zachváť-li tě, zahyneš!* Kde se to jen trochu dalo, přepisovaly pilné české ruce na Hradčany křídou *my tam nebydlíme*, protože všichni věděli, že je to přechodné sídlo úřadujícího tzv. říšského protektora. Stejně sebevražedná byla příležitostná glosa o údajném Hitlerově vyjednavči *Ulří Hess a národ žádá, // aby ulří taky Áda*. Tehdejší nápisy vstoupily dokonce do anekdoty, což je poměrně vzácný a téměř ojedinělý případ písemně - slovesné výměny názorů. K nápisu *Hitler je vůl* zavolali prezidenta Čech a Moravy Háchu, co tomu říká. Nasadil si brejle, pokýval smutně hlavou a povídá, „a to jim pořád říkám, napřed německy a teprv potom česky ...“ Jenom jeden nápis oficiálního charakteru nešlo písemně parodovat, protože k němu prostě nebylo co dodat. Bylo to známé *Viktoria! Deutschland siegt an allen Fronten für Europa!* (Vítězství! Německo vítězí na všech frontách pro Evropu!), což se dalo nejvýše přečíst jako *Deutschland „sinkt“* /klesá, propadá se/ ... ale to už zase prolíná písemný projev do ústního.

Po válce se začalo dařit nápisům v různých řečech a v jiném písmu. Ještě jsou pamětníci hesel a citátů, vyvedených z drobně potlučených cihel na pískovém podkladu před objekty obsazenými Rudou armádou, nebo na železničních náspech. Možná, že se právě zde nachází jeden z podnětů jisté ideologicky a mocensky jednoznačné laviny nápisů, kterým čtoucí věnovali

stále menší pozornost. Byla to éra státní propagandy v profesionálním vývěskovém stylu, kdy všechny neprofesionální nápisy se automaticky považovaly za protistátní. Mohlo docházet i k významovým paradoxům: jestliže třeba počátkem padesátých let vyvěsili na budově transparent *Celá škola hlasuje pro mír*, byl za to ředitel pochválen. Jestliže však chartisté 77 žádali o dvacet let později dodržování mírových zásad Helsinské dohody, byl takový nápis okamžitě zlikvidován, protože zde nešlo o mír v pojetí jedné ideologie a několika jednoznačně zaměřených států, ale o mnohem širší požadavek. Nápisy se v té době ideově, obsahově a často i výtvarně unifikovaly a jako produkt oficiální propagandy přestaly být zajímavé. Také už proto, že podle počtu a obsahu transparentů v prvomájových průvodech se hodnotily podniky a instituce, i když hesla byla vybírána z celostátních seznamů. Prostě psané slovo ztratilo svou výzovou funkci a stalo se z něho klišé.

- A V OSMAŠEDESÁTÉM ZASE JINAK NEŽ V DEVĚTAOSMDESÁTÉM

Tak minula padesátá a začátek šedesátých let, během nichž se hesla uplatňovala pouze shora dolů v oficiální rovině plakátů, vývěsek, agitek a letáků. Pokud se objevovaly sporadické jiné nápisy, našlo se vždy dost ochotných rukou k zatření. Občas proskočily lidové parodie neoficiálního charakteru, reagující na přemíru „státních“ hesel. Tak se na zarosených a zamrzlých oknech tehdy ještě nevytápěných tramvajů v Brně objevovaly psané parodie známého všeobjímajícího hesla ve znění *Sovětský mráz - náš vzor* a podobně. Satirické glosy byly přirozeně jednoúčelové a vždy krátkodobě aktuální. To se maximálně projeвило během roku 1968, bohatého na politické

události a zvraty. Vrcholem byla okupace Československa armádami Varšavské smlouvy od 21. srpna 1968. Tehdy se rozpoutala přímo lavina neoficiálních hesel, výroků, zpráv, letáků s výzvami - a již tehdy se tyto texty daly členit do celkem výrazně odchylných skupin, které se později během listopadu a prosince 1989 změnily jen málo.

Od šedesátých let se totiž setkáváme se stále intenzivnějším působením televize, která spolu s rozhlasem a denním tiskem vytváří lehce cenzurovatelný a tedy neustále ideologicky jednoznačný a směřovatelný okruh informací, systematicky dodávaných posluchači a divákovi. Zatímco soubor ústního podání včetně neoficiálních plakátů a letáků je zaměřen na aktuální vysvětlení či vyvolání dialogu a má omezený dosah, je literární nebo rozhlasově zprostředkované sdělování zaměřeno na široký okruh vnímatelů, kteří je buď přijímají, nebo odmítají, ale nejčastěji jsou inertní: po desetiletí opakovaná klišé už nepůsobí ani jako zdroj nových informací, ani jako estetický vjem. Televizní pole působnosti prolíná a tříští se v poli působnosti individuálních neoficiálních výroků, sdělení a komentářů, které mohou být velmi aktuální a konkrétní. Nějakou dobu visela na rozstřílené budově Národního muzea v Praze tabulka ze srpna 1968: *Sovětské umění 20. století*. A na ten přípisek na oficiálním plakátu k „Měsíci československo-sovětského přátelství“ také dlouho nezapomeneme. Bylo tam červeně vytištěno *Se Sovětským svazem na věčné časy!* a černě připsáno *ale ani o hodinu déle*. Zdánlivě bezvýhodně zněl podtext nápisu *Náš národ má smůly kus - napřed Němec, potom Rus*. Ano, okupace zůstává okupací, i když smlouvy ji označují jinak, a jenom tam, kde lidé ještě znali temnou německou pohružku (vlastně nacistickou pohružku) „es kommt der Tag“ z let 1945 - 1946, míněnou tehdy jako den odplaty zlým

Čechům, mohli v roce 1968 napsat na budovu nádraží kdesi v severních Čechách *přijde den!* - ale zde již vlastně opět prolíná více významových rovin v jednom textu.

DOVOLÍME SI PRVNÍ MALOU ODBOČKU DO TEORIE

Zmínili jsme se o folklóru, o písemném folklóru, o proto-folklóru, o ústních dějinách - mohlo by nás tedy zajímat, co se pod těmito pojmy skrývá. Rádi bychom předem upozornili, že v národopisu i ve folkloristice se setkáváme s řadou jevů, které jsou v neustálém vývoji a jejichž pojetí se také čas od času mění. Obecně můžeme říci, že za folklórní tvorbu považujeme lidové vyprávění, písně, divadelní projevy včetně obyčejů, tance a nástrojovou hudbu. Jejich folklórnost se projevuje v tom, že je znají generační, rodinné, zaměstnanecké nebo zájmové skupiny nositelů a šířitelů a že lidoví autoři vyjadřují své a jejich zájmy a názory způsobem, na který jsou nositelské skupiny zvyklé. Skladby bývají ústní, improvizované, nesené pamětí, a proto často variované; liší se krajově nebo od skupiny ke skupině. Mohou se obměňovat podle různých okolností, v nichž existují, obvykle a nejčastěji samopohybem v pomalém historickém vývoji - a to je další důvod pro možnost variování. Také písemná folklórní sdělení jsou různého obsahu, někdy i ve veršované formě. Často prolíná živé vyprávění do hereckého projevu s gestikulací, mimikou a změnou intonace, nebo může prolínat píseň, tanec a veršované říkání např. při předvádění obyčejů. Mluvíme pak o synkretičnosti folklóru. Všechny folklórní skladby vycházejí z nějaké potřeby nebo příležitosti, ať již chce autor vyjádřit svůj vztah, cit, nadšení, názor, nebo sdělovat novinku či prostě pobavit. V tom všem se projevuje

funkčnost folklóru, která má samozřejmě ještě další formy. I když se hovoří o kolektivitě uvedených postupů, nikdy nepomínáme, že na počátku byl vždy jeden autor vyprávění, písně nebo tance a že jeho skladby byly přijímány postupně. Právě tento povolný proces osvojování a dalšího variování v prostředí nositelů, tedy specifický druh zpětné vazby, je pro folklór základním příznakem a právě v něm se projevuje také míra estetického cítění lidových vrstev. Mohli bychom dlouze hovořit o tom, co kdo považuje za estetické, ale upozorníme jen na to, že zde neexistují pevná, jednou provždy daná pravidla, a že třeba lidová slovesná tvorba se řídí některými jinými zákonitostmi, než např. umělecká literatura: lidové autoři kladou důraz na bezprostřední kontakt s posluchači nebo čtenáři, vyjadřují jejich zájmy, a estetičnost vidí v použití takových způsobů vyjadřování, které nejsou zatíženy dobovými nánosy. To jsou jen náznaky folklórní estetičnosti. Ve skutečnosti je jich však daleko více a jsou rozmanitější. Současně je samozřejmé, že autor může různě projevovat svou osobitost a jeho pozorní posluchači nebo diváci jej pak podle svého založení přijmou nebo odmítnou.

Tak postupně vzniká soubor výrazových a významových postupů a prostředků a soubor nepsaných norem a estetických představ, který nazýváme lidová tradice. Ta zákonitě vychází z více či méně ustálených představ a světských i náboženských lidových názorů a z ekonomicky, politicky, národnostně nebo věrsky zaměřeného vyjádření víry ve spravedlnost, jak se v daném společenství chápe a předkládá. Autory a nositeli těchto názorů jsou převážně příslušníci nevládnoucí vrstvy. Vrátili-li se k našim nápisům a heslům, vidíme, že podobný charakter jako ústní promluvy mají i nápisy. Jejich příznačným rysem je však ještě slabší variabilita, neboť na rozdíl od ústních

projevů jsou písemně fixovány a spíše se opisují než pamatují, a tak se přenášejí dále. Neobsahují tedy všechny prvky, které považujeme za folklórní, i když vyvolávají obdobnou zpětnou vazbu jako folklór. Víme přece, že jak při čtení nápisů, tak také při naslouchání skandovaným heslům vznikají názorové shody nebo rozdíly, jež můžeme vyjádřit dvojicemi „my - oni“, „vládnoucí - ovládaní“, „stranici - nestraníci“, „obyčejní lidé - funkcionáři“ atd. Jestliže jde o monofunkční promluvu nebo o nápisy krátkého trvání, zřetelně zachycující jen aktuální glosu (*Otec osvoboditel - syn okupant* z roku 1968, nebo *Od koryta ke korytu, a pak chcete autoritu* z roku 1989), můžeme mluvit o „předfolklóru“, protofolklóru, neboť teprve budoucnost ukáže, do jaké míry se tyto jinak velmi lidové projevy staly také obecně folklórními.

Protofolklórní skladby jsou ryze aktuální, ať jde o domněnky, glosy nebo komentáře, vyjadřované ústně nebo písemně. Jestliže jde o vyprávění, bývá soustředěno na jednu epizodu. Rychlé vystupňování děje vede k zaměření pozornosti na to, co autor chtěl vyjádřit a čím se tedy může ústně nebo písemně seberealizovat. Je přece jasné, že mluvčí soustřeďuje pozornost na sebe a na svůj názor a že výběr vyjadřovacích prostředků bývá v protofolklórním vyprávění často nahodilý. I zaměření na dialog, tedy oslovení a vzbuzení názorové reakce, může samozřejmě vyvolat třeba zápornou zpětnou vazbu, tedy nesouhlas, např. u pamětníků s jiným světovým názorem, případně s jinými individuálními zážitky a životními zkušenostmi, jak jsme se o nich již zmiňovali.

Na závěr naší teoretické odbočky zbývá ještě dodat, že protofolklór i folklórní kultura jsou neoddělitelnými složkami ústních dějin. Viděli jsme totiž, že ne vše, co se povídá anebo

píše, lze ihned označit ze folklór. Prameny ústních dějin tvoří zejména tyto projevy:

1. záznamy ústních sdělení a žánrů folklórního typu, jako jsou vyprávění ze života, vzpomínky, historiky všedního dne, „městské pověsti“, politické anekdoty a pouliční písničky či šláгры: tyto záznamy zapisují folkloristé, historikové nebo spisovatelé, jak o tom již byla řeč;

2. záznamy ústních sdělení protofolklórního typu, jako jsou domněnky, fámy, glosy;

3. záznamy ústních sdělení nefolklórního typu se zcela individuálním nebo naopak se zcela oficiálním zaměřením, např. životopisy známých osob, vyprávěné dobovými pamětníky, dále popisy starších forem způsobu života, pracovních postupů aj.;

4. písemné autorské záznamy, vycházející výrazně z vyprávěcích hovorových postupů a principů, jako jsou amatérské kroniky všeho druhu, písmácké záznamy a memoáry, přání a příležitostné oslavné texty;

5. amatérské a naivní (inzitní) literární pokusy o reportážní, memoárovou nebo povídkovou produkci, jako je neprofesionální memoárová literatura účastníků 1. a 2. světové války, vystěhovalců, vězňů z koncentračních táborů nebo dělníků z totálního nasazení, příběhy z osídlování pohraničí a dopisy zasílané z různých mimořádných prostředí domů;

6. publicistické písemné projevy, jako jsou hesla na zdi, rukodělné plakáty, dále horoskopy, inzeráty, reklamy ve sdělovacích prostředcích, věštby a poloprofesionální skeče a scénáře některých her nebo pásem, zvláště v divadlech malých forem.

Když jsme si takto stručně vyložili, co považujeme za ústní dějiny, co jsou verše na zed' či vzpomínky a nápisy a co z toho můžeme označit za protofolklórní a co za folklórní a jaká velká masa nápadů, postřehů a promluv se produkuje ještě mimo lidovou tradici, věnujeme se speciálně nápisům.